

ПРИНЦИПИ КРЕАТИВНОСТІ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ГЕНЕТИКО-МОДЕЛЮЮЧОГО МЕТОДУ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

С. Д. Максименко

Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, академік, (дійсний член) Національної академії педагогічних наук України, доктор психологічних наук, професор, академік-секретар відділення психології, вікової фізіології та дефектології Національної академії педагогічних наук України

ORSID-ID <https://orcid.org/0000-0002-3592-4196>

Стан сучасної психології у швидкозмінних умовах можна охарактеризувати як бурхливий розвиток її практичної галузі. Як геніально передбачав Л.С. Виготський, саме практика стала тим «каменем, яким знехтували будівничі», і стала вона наріжною. Разом із наданням реальної допомоги людям, психологічна практика відкриває силу-силенну емпіричних фактів щодо психіки людини. Ці факти залишаються не-науковими, оскільки наука просто не може ними скористатися. Наріжною тепер стала проблема методу. Нововідкриті факти стосуються саморозвитку індивіда, механізмів переживання і психологічного життя загалом. Ясно, що вони не можуть бути науково вивчені та витлумачені у традиційній (і фактично єдиній) стимул-реактивній парадигмі.

Метод має бути адекватний предмету. Тривалі і різнобічні дослідження, проведені нами в контексті культурно-історичної теорії, показали, що тільки *генетичний підхід* може вивести психологію за рамки вказаної парадигми, оскільки будь-яке психологічне явище може бути зрозуміле з точки зору його само-розвитку (психічне – не річ, а процес, – любив повторювати Л. С. Виготський) [2].

Проведені дослідження показали, що *генетичний підхід* може вивести психологію за рамки вказаної парадигми, оскільки будь-яке психологічне явище може бути зрозуміле з точки зору його саморозвитку. Л. С. Виготський

говорив; «психічне – не річ, а процес, – любив повторювати (Виготський Л. С.) [2]. Л. С. Виготським була створена і довгі роки використовувалася модифікація методу, яку ми назвали **генетико-моделюючим методом**. Застосування його в дитячій і віковій психології дозволило не лише отримати принципово нові унікальні факти, але і реально впроваджувати результати в практику навчання та виховання (Виготський Л. С., 1983; Максименко С. Д., 2020) [2; 9, с. 7]. *Суть методу* полягає в тому, що створюється реальна модель ситуації розвитку, оволодіння якої дитиною необхідно припускає, що вона моделює цю ситуацію, виходячи зі своїх тенденцій і стикаючись з реальною моделлю середовища, яка їй надається. Метод, таким чином, припускає аутоstimуляцію і відносну (у рамках моделі) свободу вибору. Слід зауважити, що ще за життя В.В. Давидова, було ним розроблено новий, генетико-моделюючий метод, який був значно ближчим до особистості і творчості (В. В. Давидов, 1996) [4].

Генетико-моделюючий метод має на меті вивчення самої цілісної особистості, що саморозвивається. Технологія методу (принцип єдності генетичної і експериментальної ліній розвитку) передбачає проведення дослідження в максимально природних умовах існування особистості і створення актуального простору реалізації самою особистістю численних можливостей моделювання власного розвитку та існування.

Тривале *застосування* методу призвело до можливості і необхідності *створення нового методу*, який би не обмежував людину рамками моделі. Максименко С. Д. умовно назвав його *генетико-креативним* (Максименко С. Д., 2020) [9]. Ми усвідомили, що дитина створює насправді не модель світу, а реальний власний світ. Процедура полягає в організації **співтворчості** дорослого (дослідника) і дитини, і у фіксації всіх показників цього процесу. З'ясовано, що цей *метод практично співпадає процедурно з процесом консультування і терапії*. Тим самим відкривається можливість наукового аналізу даних, що отримуються в цьому процесі. Більше того, *за допомогою цього методу можна вивчати сам процес психологічної практики*, зробивши

його предметом наукового дослідження. Це ми вважаємо особливо важливим, оскільки «закритість» практики недопустима, вона сприяє некваліфікованому втручанню у внутрішній світ особистості.

Оскільки існують певні проблеми в розумінні заявленої теми нами ретельно розкрито це питання, у розділі «Генетико-креативний метод психологічного вивчення взаємодії учасників освітнього простору», монографії «Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми» (Максименко С. Д., 2020) [9, с. 7-16].

Ми вважаємо, що з нашою методологічною парадигмою, *застосування генетико-моделюючого методу дозволить*, нарешті, «повернути людину в психологію», оскільки метод дає можливість проаналізувати і водночас інтегрувати те вихідне системостворювальне начало особистості, яким виступає потреба як унікальна єдність біологічного і соціального і їх активант. Розробка методу, таким чином, є першочерговою і найбільш актуальною проблемою. На даному етапі нами розроблені основні принципи його побудови і застосування. Розглянемо *важливі принципи побудови і застосування генетико-моделюючого методу дослідження особистості*, а саме: 1) принцип *єдності біологічного і соціального* [9, с. 11-12]; 2) принцип *креативності* [9, с. 12-13]; 3) принцип – *рефлексивного релятивізму (відносності)* [9, с. 13-14]; 4) принцип – *єдність експериментальної і генетичної ліній розвитку* [9, с. 14-15].

Метою публікації є представлення принципів креативності, одного з важливих компонентів генетико-моделюючого методу дослідження особистості.

Важливість застосування генетико-моделюючого методу дослідження особистості постійно привертає увагу вчених. При цьому привернемо особливу увагу одному із важливих **принципів креативності** побудови і застосування *генетико-моделюючого методу* дослідження особистості. «Зустрічі» нужди з численними і різноманітними об'єктами і явищами не просто породжують потреби, вони зумовлюють цілепокладання та розвиток власних і унікальних засобів досягнення цілей. *Це є, фактично, творчість*. Свого часу А. Адлер

говорив про наявність в особистості особливої інстанції — «креативного Я», яка забезпечує існування людини за власними цілями і бажаннями, формування своїх життєвих шляхів і стилів (Максименко С. Д., 2020) [9].

Термін «креативність» ми вживаємо в саме в цьому сенсі. При цьому мова йде про творчу унікальність особистості, яка пронизує весь її життєвий шлях. Уже сам початок нової людини є нічим іншим, як результатом творчого акту опредметнення своєї нужди двома люблячими істотами. Вже сама по собі дана особистість є результатом і продуктом творчості. І нужда, втілена у ній, має величезний креативний потенціал, який виявляється в унікальності, гетерогенності, самоусвідомленні, самодостатності в цілому. Дійсна таємничість і загадкова унікальність людської свідомості полягає в її здатності до моделювання і самомоделювання. Саме це призводить, зокрема, до абсолютно своєрідного співвіднесення у свідомості минулого, сучасного і майбутнього. Свідомість самомоделюється, привласнюючи здібність, і моделює подальше існування людини.

Креативність є глибинною, первісною і абсолютно природною ознакою особистості — це є вища форма активності. Активність, яка створює і залишає слід, втілюється. З іншого боку, креативність означає прагнення виразити свій внутрішній світ. Коли О.Ф.Лосєв називає вираження однією з атрибутивних ознак особистості, він чітко визначає, що це вираження насправді є одночасно і актом створення цього світу (Максименко С. Д., 2020) [9].

Дотриматися принципу креативності в аналізі (і в дослідженні) особистості означає «взяти» її існування в цілому, в її унікальній спрямованій єдності, в котрій вона лише й існує. І це означає реально врахувати багатозначність, неочікуваність і непередбачуваність особистості. З іншого боку, це означає віддати собі звіт у тому, що не все однозначне і прогнозоване. Усе, що ми намагаємося отримати в сучасних експериментах, є, насправді, навіть не конкретним випадком, а справжнім артефактом. І в цьому - головний недолік досліджень в галузі психології особистості.

Наступним важливим принципом (перш за все, методично) є принцип *рефлексивного релятивізму*, який фіксує принципову неможливість встановлювати точні виміри і фіксувати остаточно вищі унікально-творчі вияви особистості. Адже самодетермінація через власну нужду відкриває людині принципово ненасичувану і необмежувану можливість різноманітності буквально всіх проявів і властивостей. Наявність рефлексії як одного з найбільш цікавих і загадкових наслідків зустрічі нужди з життям людини робить це життя безмежно своєрідним, відкриває людині дійсну нескінченність ресурсів самозміни в кожний момент часу (Максименко С. Д., 2020; Чудакова В. П., 2020 [9; 10 10; 11]). У цілому це явище є добре відомим: згадаймо хоча б наполегливе твердження Ф.М.Достоевського про неосяжну глибину і непередбачуваність “дійсної, ґрунтовної особистості” кожної людини. Разом з тим, прагнення позитивної науки до прагматичного схематизування призводить до дуже спрощених уявлень щодо особистості людини. Принцип релятивізму (відносності) застерігає від схематизму і поверхових прогнозів — наші знання є обмеженими і завжди будуть такими: ми надійно знаємо лише про наявність рефлексивно-творчого потенціалу людини і про безмежність його проявів. У зв'язку з цим відкривається дійсна обмеженість і несерйозність спроб схематизування чи моделювання особистості. В зв'язку з цим же відкривається дійсна глибина страждань людини, якою маніпулюють, або яка сама маніпулює.

Зазначимо, що **принципи креативності і релятивізму** відкривають дійсний зміст явища суб'єктності: нужда в онтогенезі ніби розгалуджується. Частина її існує і функціонує так, як це було в ранньому дитинстві, як було на початку: поза волею даної людини забезпечується її життєздатність і плин життя в цілому. Інша “тілка” нужди спрямовується виключно на зустрічі з соціальним світом. Саме ці зустрічі породжують вищі психічні функції, цілепокладання, пристрастність внутрішнього світу, креативність. Так народжується суб'єкт (Максименко С. Д., 2020) [9].

Л. С. Виготського стверджував (і абсолютно справедливо), що новий концептуальний підхід вимагає нового, адекватного методу дослідження. Ми вважаємо, що *генетико-моделюючий метод* (у нашому його розумінні) відбиває ті сутнісні ідеї, які ми намагаємося реалізувати у дослідженні особистості як цілісності, яка саморозвивається завдяки дії біосоціальної основи — нужди, що опредметнилася в даній особистості. Ми отримали дуже багато цінних матеріалів, застосовуючи цей метод. І саме вони засвідчили його недостатність в просторі креативності. Справа в тому, що сам освітній процес за своєю природою містить антиномічну суперечність: з одного боку, навчання передбачає обов'язкову підпорядкованість вимогам, нормам і є передбачуваним процесом; з іншого ж креативність вимагає свободи, невизначеності і безоціночності. З цим парадоксом зустрічаються всі рефлексивні вчителі. Ретельно описав його К. Роджерс, хоча вирішити ні в теорії, ні в практиці не зміг (Выготский Л.С., 1984; Максименко С. Д., 2020) [9].

Ми виходили з того, що об'єктом дослідження є не окремий учень, група або вчитель, а сукупне переживання учасників освітнього процесу (освітнє середовище). Це переживання за самою природою – суперечливе. Воно містить як обов'язкові компоненти пізнавальний інтерес (з усіма вимогами, що забезпечують його задоволення) і креативність, яка передбачає свободу. Як у крапельці води, ці суперечності мусять зійтися і розрядитися в свободну дію. Отже, один з принципів *генетико-моделюючого методу* – *креативність*, ми перетворюємо в напрям і метод дослідження. На етапі теоретичної розробки принципово нового методу, який має робочу назву – «генетико-креативний» – *розроблені і визначені основні його принципи*, а саме: принцип розвитку (1), принцип переживання (2), принцип свободи (3), принцип взаємодії (4), принцип невизначеності і індетермінізму (5), принцип терапевтичного ефекту (6).

Розглянемо (поки що коротко) **принципи генетико-моделюючого методу – креативність** (Максименко С. Д., 2020) [9].

1. *Принцип розвитку* означає врахування онто- і актуалгенезу як саморозвитку складної гетерогенної нелінійної системи, якими є особистість і

група. Врахування цього є абсолютно необхідним вже тому, що, за нашими попередніми даними, вихідна сила (потреба), що зумовлює саморозвиток, має відпочатково креативний характер. Наш новий метод покликаний дати можливість розкритися цій творчості, не порушуючи процес інтеріоризації.

2. *Принцип переживання* є провідним в методі, за визначенням (нагадаємо, що середовище ми розглядаємо, слідом за Л.С. Виготським, як переживання середовища). Наше розуміння переживання ґрунтується на тлумаченнях цього явища в роботах Л.С. Виготського (Выготский Л. С., 1983) [2], Ф. Ю. Василюка (Василюк Ф. Е, 1984) [1], (Папуча М. В., 2019; Максименко С. Д., 1998, 2006; 2014, 2020) [8; 9].

3. *Принцип свободи*, додержуючись принципу свободи означає, що процес навчання скеровано на формування свободних дій, тобто таких, що спочатку «інтелектуалізуються», а вже потім реалізуються як реальні дії (Выготский Л. С., 2017; Давыдов В. В., 1996) [2; 4].

4. *Принцип взаємодії* означає для нас, що суперечність «нормативність – креативність» може бути реально розв’язана лише в свободній взаємодії. Один з видів такої взаємодії, а саме, інтерсуб’єктна, продуктивно досліджується в лабораторії і дозволяє мати надію на цікаві результати (Максименко С. Д., 2006, 2014, 2020) [6; 7; 9].

5. *Принцип невизначеності* як опозиція передбачуваності припускає постановку перед учнями завдань, які відпочатково несуть в собі тенденцію до помилки. Помилкові дії, їх усвідомлення та значення, наскільки нам відомо, в такому контексті не вивчалися. Однак вони (і саме вони) можуть, на певному етапі виступити водночас індикаторами і чинниками процесу творчості (Максименко С. Д., 2020) [9].

6. *Принцип терапевтичної дії* пов’язаний з нашим переконанням у тому, що процес творчості є необхідною складовою психологічного життя кожної людини (дитини) і створення відповідного креативного середовища, тим самим, позитивно впливатиме на її учасників (Максименко С. Д., 2020) [9].

Організаційно генетико-креативний метод являє собою спеціальне створення в шкільному класі ситуації, яка набуває значимості події. Тим самим актуалізуються творчі потенціали учнів і педагогів, виникає переживання задоволеності і радості від участі в колективній події.

Ми маємо надії, що впровадження описаного методу сприятиме розвитку і психологічному здоров'ю учасників освітнього процесу.

Література:

1. Василюк Ф.Е. Психология переживания. М.: МГУ, 1984.123.
2. Выготский Л.С. Собр. соч.: в 6-ти т. Т. 4. М.: Педагогика, 1983.
3. Записные книжки Л.С. Выготского. Избранное / подобц. ред. Е.Ю. Завершневой и Р. ван дер Веера. М.: Канон. 2017.
4. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. М.: ИНТОР, 1996. 541с.
5. Максименко С.Д. Основи генетичної психології. – К.: НПЦ Перспектива, 1998.220 с.
6. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. К.:Вид-во ТОВ «КММ», 2006, 256 с.
7. Максименко С.Д. Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід: монографія. СД Максименко. К.:«Центр учбової літератури, 2014.167 с.
8. Папуча М.В. Проблеми психології переживання : монографія. Ніжин: Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2019. 191 с.
9. Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми: / кол. ав, наук, ред. С.Д. Максименка – Київ: Слово, 2020. – 226 с.
10. Chudakova V. (ViraChudakova). (2020) RESOURCES DEVELOPMENT OF THE COMPETENCES OF PERSONALITY COMPETITIVENESS IN TERMS OF INNOVATIVE ACTIVITIES. *Professional competencies and educational innovations in the knowledge economy: collective monograph* / Editors Lyubomira Popova, Mariana Petrova. Veliko Tarnovo, Bulgaria: Publishing House ACCESS PRESS, 2020. 532 p. P. 473–485. URL: <http://sci-conf.com.ua>
11. Chudakova V. P. PROSPECTS FOR REALIZATION OF THE TECHNOLOGY FOR FORMING OF PSICOLOGY READNESS FOR INNOVATIVE ACTIVITY AS THE BASIS FOR THE DEVELOPMENT THE OF COMPETENCIES OF A PERSON'S *COMPETITIVENESS* / *Abstracts of the 8th International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Osaka, Japan. 2020. 980 p. P.62-72. URL. http://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2020/04/PERSPECTIVES-OF-WORLD-SCIENCE-AND-EDUCATION_22-24.04.2020.pdf*